

OLEH RAZYHRAJEV

Wschodnioeuropejski Uniwersytet Narodowy im. Łesi Ukrainki w Łucku

ORCID: 0000-0003-0480-6936

W OBRONIE WIĘZIONYCH KOMUNISTÓW. CZERWONA POMOC ZACHODNIEJ UKRAINIE: STRUKTURA ORGANIZACYJNA I DZIAŁALNOŚĆ NA WOŁYNIU I W GALICJI WSCHODNIEJ W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

Międzynarodowa Organizacja Pomocy Rewolucjonistom powstała 30 listopada 1922 r. na IV Kongresie Międzynarodówki Komunistycznej. Jej celem było materialne, moralne i prawne wspieranie więźniów politycznych, sympatyzujących z ZSRS, a także członków ich rodzin. Ponadto, jako struktura kierowana przez Rosyjską Partię Komunistyczną (bolszewików) (od 1925 r. – Wszechzwiązkową Partię Komunistyczną [bolszewików]), organizacja ta prowadziła aktywną działalność propagandową. W okresie międzywojennym MOPR liczyła ponad siedemdziesiąt sekcji (filii) poza granicami ZSRS, w tym również w II Rzeczypospolitej¹. Od 1924 r. na jej terytorium działała kierowana przez Polską Partię Komunistyczną sekcja Czerwona Pomoc w Polsce, która organizacyjnie obejmowała szereg okręgów (obwodów), w tym dwa autonomiczne ogniwa – Czerwoną Pomoc Zachodniej Ukrainie i Czerwoną Pomoc Zachodniej Białorusi, które z kolei

¹ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Czerwona Pomoc w Polsce, 175/1, t. 2, s. 1–5; Derżawnyj archiw Wołyńskoji obłasti – Archiwum Państwowe Obwodu Wołyńskiego (dalej: DAWO), f. 1, op. 2, spr. 1131, ark. 59.

podlegały odpowiednio Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy i Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi². Szef Ekspozytury Policji Politycznej w Sarnach w raporcie sytuacyjnym z 18 sierpnia 1924 r. dla Okręgowego Urzędu Policji Politycznej w Brześciu pisał: „[...] niedawno GPU powołało nową organizację MOPR. [...] Jej zadaniem jest wspieranie ruchów komunistycznych w sąsiednich krajach. Każdy urzędnik państwowy powinien zostać członkiem tej organizacji oraz oddawać na jej potrzeby około 5 proc. swojego wynagrodzenia. Stowarzyszenie to organizuje również różne wiece, zabawy etc. Cały dochód z nich jest przeznaczany na ten cel”³.

Ponieważ większość prac omawiających zagadnienia związane ze strukturą organizacyjną oraz działalnością MOPR ujrzała światło dzienne w czasach sowieckich, siłą rzeczy cechowała je nadmierna ideologizacja. Dotyczy to zarówno prac historyków ukraińskich, jak i polskich⁴. Polska badaczka Agnieszka J. Cieślukowa, autorka opublikowanej w 2018 r. monografii *Czerwona Pomoc w Polsce 1924–1938. Przybudówka – przykrywka – przyczółek*, słusznie zauważyła, że problematyka MOPR nie była w polskiej historiografii przedmiotem jakiegś szczególnej uwagi. Z kolei z prac współczesnych historyków ukraińskich można wymienić publikację tarnopolskiego badacza Wołodymyra Miśki⁵. Celem niniejszego artykułu jest zatem próba ukazania struktury organizacyjnej oraz głównych kierunków działalności Czerwonej Pomocy Zachodniej Ukrainie na Wołyniu i w Galicji Wschodniej w okresie międzywojennym.

STRUKTURA ORGANIZACYJNA CZERWONEJ POMOCY ZACHODNIEJ UKRAINIE

W wymiarze terytorialnym Czerwona Pomoc Zachodniej Ukrainie obejmowała Wołyń, Galicję Wschodnią i część Chełmszczyzny, czyli obszar województw wołyńskiego, lwowskiego, tarnopolskiego, stanisławowskiego oraz szereg miejscowości województwa lubelskiego II Rzeczypospolitej. Warto zaznaczyć, że w dokumentach z okresu międzywojennego, w odniesieniu do organizacji stanowiącej przedmiot niniejszego artykułu, obok nazw Czerwona Pomoc w Polsce i Czerwona Pomoc Zachodniej Ukrainie funkcjonowały również takie określenia, jak: Mopr w Polsce, polski Mopr, MOPR oraz inne⁶.

² Derżawnyj archiw Iwano-Frankiwskoj oblasti – Archiwum Państwowe Obwodu Iwano-Frankowskiego (dalej: DAIFO), f. 2, op. 1, spr. 471, ark. 19zw.; DAWO, f. 46, op. 9, spr. 291, ark. 58–62, 72–73; W. Pawlenko *Miżnarodna orhanizacija dopomoży borciam rewoluciji (MODR)* [w:] *Encyklopedia istoriji Ukrainy*, t. 6, red. W.A. Smolij i in., Kyjiw 2009, http://www.history.org.ua/?termin=Mizhnarodna_organizatsiya_dopomogi_bortsyam, dostęp 31 VIII 2019 r.; A.J. Cieślukowa, *Czerwona Pomoc w Polsce 1924–1938. Przybudówka – przykrywka – przyczółek*, Warszawa 2018, s. 7, 95.

³ Gosudarstwennyj archiw Briestskoj oblasti – Archiwum Państwowe Obwodu Brzeskiego (dalej: GABO), f. 92, op. 3, d. 6, ark. 25.

⁴ Szczegółowa analiza historiografii dotyczącej MOPR zob. A.J. Cieślukowa, *Czerwona Pomoc...*, s. 7–21.

⁵ W.W. Miśko, *Dijalnist’ Miżnarodnoji orhanizaciji dopomoży rewolucjoneram u Zachidnij Ukraini (1922–1938 rr.)*, „Wisnyk Czerkaśkoho uniwersytetu” 2010, nr 192 (cz. 1), s. 78–84.

⁶ A.J. Cieślukowa, *Czerwona Pomoc...*, s. 22.

Statut Czerwonej Pomocy Zachodniej Ukrainie w zasadzie niczym nie różnił się od statutu Czerwonej Pomocy w Polsce, co też dowodzi jedności tych struktur⁷. Działalnością zarówno ogólnopolskiej MOPR, jak i jej autonomicznych ogniw na Wołyniu oraz w Galicji Wschodniej kierowały specjalnie do tego powołane komitety centralne⁸. Komitet Centralny Czerwonej Pomocy Zachodniej Ukrainie (MOPR Zachodniej Ukrainy) miał swoją siedzibę we Lwowie. Podlegały mu komitety okręgowe, na ogół dublujące okręgowe komitety KPZU, które z kolei kierowały działalnością komitetów rejonowych. W niektórych miastach funkcjonowały komitety miejskie. Podstawowe ogniwo MOPR stanowiły lokalne filie – „komórki”⁹. Działalność tych struktur była finansowana ze środków asygnowanych przez centralę w Moskwie, na jej budżet składały się także składki członkowskie, prywatne darowizny oraz specjalnie przeprowadzane zbiórki¹⁰. MOPR dysponowała własnymi organami prasowymi, m.in. były to pisma „Politycznyj wjazeń”, „Biułeteń”, „Wjaznychnyj informator”. Organizacja ta miała status nielegalnej¹¹. Zdarzały się jednak wyjątki od tej reguły. Na przykład w 1926 r. kilku zaaresztowanych przez policję uczestników spotkania MOPR we Lwowie zostało zwolnionych – prokuratura wówczas nie dopatrzyła się w pracy tych struktur znamion działalności antypaństwowej¹².

Cieślukowa stwierdza, że kontakty między Czerwoną Pomocą w Polsce i Czerwoną Pomocą Zachodniej Ukrainie nie były ścisłe oraz że często, z powodu represji organów ścigania, dochodziło do ich zawieszenia. Natomiast znacznie bliższe relacje łączyły miejscową MOPR i KPZU, która *de facto* na Wołyniu oraz w Galicji Wschodniej ideologicznie i organizacyjnie kierowała oddziałami organizacji. Można zatem mówić o podwójnej zależności struktur MOPR w tym regionie – zarówno od Czerwonej Pomocy w Polsce, jak i KPZU¹³.

Pod koniec 1928 r. Czerwona Pomoc w Polsce liczyła osiem okręgów (oddziałów okręgowych). Były to: Warszawa-miasto, Warszawa-okręg, Dąbrowskie Zagłębie Węglowe (Zagłębie Dąbrowskie), Kraków-Śląsk, Łódź-Piotrków, Radom-Kielce-Lublin, Zachodnia Ukraina i Zachodnia Białoruś¹⁴. W strukturach Czerwonej Pomocy Zachodniej Ukrainie na Wołyniu i w Galicji Wschodniej najprężniejszy organizacyjnie był oddział we Lwowie.

⁷ Kopie statutu Czerwonej Pomocy Zachodniej Ukrainie zachowały się w wielu archiwach w Polsce i na Ukrainie (zob. AAN, Urząd Wojewódzki we Lwowie, 57, s. 2–5; Komenda Wojewódzka Policji Państwowej we Lwowie, 8, s. 16–19; DAWO, f. 46, op. 9, spr. 291, ark. 34–36; DAIFO, f. 2, op. 1, spr. 471, ark. 12–13). Projekty statutu MOPR Zachodniej Ukrainy zob. Centralnyj derżawnyj archiw hromadskich objednań Ukrainy – Centralne Archiwum Państwowe Organizacji Społecznych Ukrainy (dalej: CDAHO Ukrainy), f. 6, op. 1, spr. 760, ark. 1–2; *ibidem*, f. 6, op. 2, spr. 225, ark. 1–2.

⁸ Część składową Komitetu Centralnego Czerwonej Pomocy w Polsce stanowiła sekcja opieki nad więźniami oraz ich rodzinami, znana pod nazwą „Biurow Stefani Sempolowskiej”. W okresie międzywojennym Stefania Sempolowska aktywnie działała na rzecz niesienia pomocy więźniom politycznym z terenu Wołynia i Galicji. Z uwagi na niewielką objętość niniejszej publikacji zagadnienie to zostaje pominięte, zwłaszcza że wkrótce będzie ono przedmiotem odrębnego studium.

⁹ CDAHO Ukrainy, f. 6, op. 1, spr. 273, ark. 7.

¹⁰ W.W. Miško, *Dijalnist' Miżnarodnoji...*, s. 80; A.J. Cieślukowa, *Czerwona Pomoc...*, s. 114.

¹¹ AAN, Czerwona Pomoc w Polsce, 175/1, t. 14, s. 4–5a; DAWO, f. 46, op. 9, spr. 291, ark. 38zw.

¹² M. Krzysztofński, *Czerwona Pomoc jako „organ walki z białym terrorem”* [w:] *Komuniści w II Rzeczypospolitej. Ludzie – struktury – działalność*, red. M. Bukała, M. Krzysztofński, Rzeszów 2015, s. 312.

¹³ A.J. Cieślukowa, *Czerwona Pomoc...*, s. 95.

¹⁴ *Ibidem*, s. 93.

W mieście tym funkcjonował rozbudowany komitet ds. uwięzionych – utrzymywał on kontakty z więźniami politycznymi, opiekował się ich rodzinami, organizował pomoc medyczną i materialną, w tym dostarczał skazanym żywność oraz odzież¹⁵. Ze Lwowa wysyłano także materiały propagandowe na Wołyń¹⁶.

Na terenie Zachodniej Ukrainy (Czerwona Pomoc Zachodniej Ukrainie) już od połowy lat dwudziestych XX w. struktury terenowe funkcjonowały m.in. w Bereżanach, Włodzimierzu, Drohobyczu, Kołomyi, Kowlu, Lwowie, Łucku, Samborze, Stanisławowie, Stryju, Tarnopolu¹⁷. Warto w tym miejscu zauważyć, że struktura terytorialna MOPR podlegała ciągłym zmianom, co związane było nie tylko z jej rozwojem, lecz również represjami organów bezpieczeństwa. Na przykład w wewnętrznym okólniku nr 1 Czerwonej Pomocy w Polsce z 20 lutego 1927 r. jest mowa o niezadowalającej aktywności okręgów terenowych. Wynikało to zarówno z mało efektywnej pracy w terenie, jak również problemów nękających przywództwo organizacji – represje dotknęły wówczas członków Komitetu Centralnego polskiej MOPR (przebywali w więzieniach)¹⁸.

W Polsce MOPR od samego początku swego istnienia, podobnie zresztą jak ruch radykalnej lewicy w ogóle, znajdowała się w kręgu zainteresowania policji. Powodem był przede wszystkim nielegalny status tej organizacji oraz jej związki z KPZU, która również nie została zalegalizowana jako partia ze względu na to, że programowo oraz w praktycznej działalności zagrażała ustrojowi oraz integralności terytorialnej państwa polskiego. Policja, a w szczególności jej wydział polityczny, na bieżąco monitorująca życie społeczno-polityczne na Wołyniu oraz w Galicji Wschodniej, nieźle orientowała się w strukturze organizacyjnej oraz w funkcjonowaniu MOPR w tym regionie.

A zatem, wedle danych policji politycznej z drugiej połowy 1925 r., w województwie wołyńskim MOPR prowadziła działalność na terenie powiatu włodzimierskiego. Zajmowała się nią mieszkanka Włodzimierza Olga Jaworska, a także lwowski adwokat o nazwisku Szewczuk. Środki na działalność organizacji były przekazywane z Łucka i Lwowa¹⁹. Zarazem jednak z danych za ten rok wynika, że policja nie posiadała informacji o działalności MOPR w powiecie rówieńskim oraz krzemienieckim²⁰. Z kolei według danych z marca 1926 r. ośrodki MOPR nie istniały również w powiecie zdołbunowskim²¹.

Inne, nie mniej istotne, źródło w badaniu Czerwonej Pomocy stanowi dokumentacja z zakresu jej działalności. Na przykład sprawozdania MOPR za czerwiec i lipiec 1926 r. zawierają dane na temat liczby członków poszczególnych lokalnych oddziałów organizacji na terenie Galicji Wschodniej. Wynika z nich m.in., że komitety w Przemyślu, Kołomyi i Tarnopolu liczyły po pięć osób, natomiast w Stanisławowie – cztery osoby²².

¹⁵ CDAHO Ukrainy, f. 6, op. 1, spr. 273, ark. 8.

¹⁶ DAWO, f. 46, op. 9, spr. 1408, ark. 12–13.

¹⁷ A.J. Cieślukowa, *Czerwona Pomoc...*, s. 95; W.W. Miśko, *Działalność Miżnarodnoji...*, s. 80.

¹⁸ DAIFO, f. 2, op. 1, spr. 471, ark. 6–6zw. Zob. też DAWO, f. 46, op. 9, spr. 291, ark. 38.

¹⁹ DAWO, f. 1, op. 2, spr. 1131, ark. 5.

²⁰ *Ibidem*, ark. 8, 16. Natomiast już w maju 1928 r. policji udało się wykryć działalność MOPR w Krzemieńcu (zob. *ibidem*, spr. 1594, ark. 29).

²¹ *Ibidem*, spr. 1131, ark. 48.

²² AAN, Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy, 165/5, t. 87, s. 7.

Powstawanie oddziałów lokalnych MOPR budziło również zrozumiałe zainteresowanie przedstawicieli administracji państwowej – wojewodów i starostów. Zachował się np. dokument z 22 kwietnia 1927 r., w którym starosta śniatyński donosił wojewodzie stanisławowskiemu, że filie MOPR zostały utworzone w dwu gminach jego powiatu i że trwają przygotowania do powołania kolejnych²³. Kilka miesięcy później, w czerwcu, starosta powiatu żydaczowskiego informował wojewodę stanisławowskiego, że MOPR na terenie jego powiatu nie prowadzi działalności²⁴.

W 1927 r. w wymiarze organizacyjnym kładziony był nacisk na tworzenie nowych i aktywizowanie istniejących oddziałów, werbowanie sympatyków w związkach zawodowych i spółdzielniach²⁵. Jeden z dokumentów sprawozdawczych KPZU, obejmujący okres od drugiej połowy lat dwudziestych do początku lat trzydziestych XX w., w którym była omawiana działalność MOPR, zawiera informację, że pod względem liczebności prym wiodą organizacje okręgowe we Lwowie i Drohobyczu. W owym czasie Drohobycki Komitet Okręgowy MOPR obejmował następujące rejony: Drohobycz (20 członków), Borysław (22 członków), Dobrowlany (27 członków), Delane (?) (22 członków), Stebnik (16 członków), Sambor (16 członków)²⁶. W dokumentach policyjnych z września 1929 r. została także odnotowana działalność MOPR w Borysławiu²⁷. Aktywnym działaczem MOPR na Wołyniu był w owym czasie parlamentarzysta Sel-Rob (Ukraińskie Włóściańsko-Robotnicze Zjednoczenie Socjalistyczne) Adrian Seniuk, który zajmował się sprawami organizacyjnymi Czerwonej Pomocy Zachodniej Ukrainie oraz utrzymywał kontakty z rodzinami potrzebujących wsparcia więźniów politycznych²⁸.

Na początku lat trzydziestych XX w. wskutek represji władz działalność organizacyjna MOPR na Wołyniu oraz w Galicji Wschodniej uległa pewnemu wyhamowaniu. W dniach 23–27 lutego 1930 r. policja śledcza województwa wołyńskiego przy aktywnym udziale komisarza Sergiusza Zaremby, znanego ze swego zdecydowania w walce z ruchem komunistycznym, przeprowadziła operację mającą na celu wykrycie miejscowego Komitetu Okręgowego MOPR oraz Łuckiego Komitetu Powiatowego KPZU. Poprzedziło ją ujawnienie przez organy bezpieczeństwa w grudniu 1929 r. ogniu organizacyjnych KPZU na terenie powiatów kowelskiego, lubomelskiego i włodzimierskiego w województwie wołyńskim. Służbom śledczym udało się wówczas zebrać wiele danych o strukturze i działalności MOPR w regionie, co później ułatwiło przeprowadzenie kolejnych policyjnych akcji likwidacyjnych²⁹. Jednak już w marcu 1931 r. struktury MOPR na Wołyniu stopniowo zaczęły wznawiać swoją działalność. Już we wrześniu tego roku reaktywował się Komitet Okręgowy MOPR w Kowlu, przeprowadził nawet

²³ DAIFO, f. 2, op. 1, spr. 471, ark. 2.

²⁴ *Ibidem*, ark. 15.

²⁵ DAWO, f. 46, op. 9, spr. 291, ark. 38.

²⁶ CDAHO Ukrainy, f. 6, op. 1, spr. 273, ark. 9.

²⁷ Derżawnyj archiw Lwiwśkoji obłasti – Archiwum Państwowe Obwodu Lwowskiego (dalej: DALO), f. 121, op. 2, spr. 141, ark. 36.

²⁸ AAN, Czerwona Pomoc w Polsce, 175/3, t. 18, s. 1–2; DAWO, f. 46, op. 9, spr. 1408, ark. 5–6; *Skład osobowy Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 1 maja 1930 r.*, Warszawa 1930, s. 30.

²⁹ DAWO, f. 46, op. 9, spr. 1408, ark. 3.

dwa zebrania, na których omawiana była sprawa niesienia pomocy więźniom politycznym oraz członkom ich rodzin³⁰.

W październiku–grudniu 1931 r. w województwie wołyńskim działało już dwanaście filii (komórek) MOPR, spośród których sześć organizacyjnie należało do centrali w Łucku i taka sama ich liczba podlegała centrali w Kowlu. Z kolei w głównych ośrodkach MOPR na terenie Galicji Wschodniej sytuacja przedstawiała się następująco: Lwów miał 11 filii, Stryj – 2, Drohobycz – 6, Boryslaw – 5, Dobrowlany – 12, Dolina – 1, Tarnopol – 6, Złoczów – 3, Przemyśl – 6, Lwów (podmiejski) – 2, Stanisławów – 6, Kobaki – 6³¹. Ogółem struktury MOPR w Zachodniej Ukrainie w 1931 r. liczyły ok. pięciuset członków³². Co do struktury narodowościowej, to w filiach miejskich przeważali Żydzi, natomiast we wsiach – Ukraińcy. Potwierdzają to zarówno listy członków organizacji, jak i dokumenty policyjne dotyczące aresztowanych członków MOPR³³.

W 1932 r. Komitet Okręgowy MOPR w Tarnopolu liczył 176 członków, ok. piętnastu spośród nich należało do oddziału miejskiego. W tym samym roku w Czortkowie działały trzy filie MOPR, w Złoczowie o dwie filie więcej, przy czym każda z nich liczyła po czterech członków³⁴. Pod koniec 1932 r. filia MOPR powstała w miejscowości Kozowa w powiecie brzeżańskim w województwie tarnopolskim. Pierwszoplanowym zadaniem nowo powstałej organizacji była zbiórka funduszy na opłacenie usług adwokatów broniących miejscowych działaczy komunistycznych, którzy trafili do więzień³⁵.

29 sierpnia 1932 r. starosta stryjski powiadamiał wojewodę stanisławowskiego o konferencji zorganizowanej przez MOPR 25 sierpnia, w której uczestniczyli również przedstawiciele partii komunistycznej i Komsomołu. Podczas tego posiedzenia została podjęta decyzja o powołaniu Komitetu Okręgowego MOPR w Stryju³⁶. W rezultacie jedna z kolejnych konferencji (18 października) miała już status „okręgowej”. Niemniej obecny na tym spotkaniu przedstawiciel KC MOPR stwierdził, że „obecnie organizacja MOPR nie jest już samodzielną jednostką, gdyż niedawno została podporządkowana Kompartii”³⁷.

Według danych Komendy Powiatowej Policji Państwowej w Samborze 8 września 1932 r. w tym mieście (lub w Starym Samborze) odbyła się konferencja Komitetu Okręgowego MOPR³⁸. Miesiąc później Sambor najprawdopodobniej ponownie stał się miejscem spotkania działaczy MOPR – wskazują na to dane Komendy Wojewódzkiej Policji Państwowej w Stanisławowie, z których wynika, że 9 października tego roku miała się tu odbyć rejonowa konferencja MOPR z udziałem delegatki KC MOPR ze Lwowa³⁹.

³⁰ CDAHO Ukrainy, f. 6, op. 1, spr. 625, ark. 3.

³¹ Oprócz tego w tym czasie w skład Czerwonej Pomocy Zachodniej Ukrainie wchodził liczący sześć filii ośrodek w Chełmie.

³² DAIFO, f. 2, op. 1, spr. 867, ark. 10. Zob. też DAWO, f. 46, op. 9, spr. 1968, ark. 6; Derżawnyj archiw Ternopilskoji oblasti – Archiwum Państwowe Obwodu Tarnopolskiego (dalej: DATO), f. 231, op. 1, spr. 1836, ark. 12–18.

³³ DAIFO, f. 2, op. 1, spr. 867, ark. 10zw. Zob. też DAWO, f. 46, op. 9, spr. 1968, ark. 6zw.

³⁴ DATO, f. 231, op. 1, spr. 1836, ark. 32–32zw.

³⁵ *Ibidem*, ark. 8.

³⁶ DAIFO, f. 2, op. 1, spr. 867, ark. 13.

³⁷ *Ibidem*, ark. 25.

³⁸ DAWO, f. 121, op. 2, spr. 141, ark. 73.

³⁹ *Ibidem*, ark. 74.

Z danych za wrzesień 1932 r. wynika, że MOPR miała swoje struktury w wielu miejscowościach województwa wołyńskiego. Do najaktywniejszych z nich należały ośrodki w Krzemieńcu, Dubnie, Rożyszczach, Torczynie, Lubytowie oraz Łucku⁴⁰. W zbieraniu informacji na temat MOPR funkcjonariusze policji politycznej często korzystali z usług tajnych agentów – konfidentów, od których otrzymywali informacje o funkcjonowaniu organizacji w różnych miejscowościach⁴¹. Wiadomo też, że w 1933 r. wołyńska policja dysponowała danymi dotyczącymi niektórych członków MOPR z Komitetu Okręgowego w Łucku⁴².

Dokumenty sprawozdawcze Czerwonej Pomocy Zachodniej Ukrainie wskazują, że w strukturach MOPR w Galicji Wschodniej w początkach 1933 r. najaktywniejszy był liczący ponad stu członków okręg Lwów-miasto, i to w sytuacji, kiedy jego dwaj sekretarze dzielnicowi przebywali w areszcie. W skład aktywu tego okręgu wchodził sekretarz, dwóch sekretarzy dzielnicowych, a także przedstawiciel komitetu więziennego. Ponadto we Lwowie kontynuował działalność wspomniany już komitet opiekujący się więźniami politycznymi i członkami ich rodzin. Poza Lwowem prężnie działającym oraz drugim co do liczebności był oddział MOPR Drohobycz-Borysław. Dość aktywnymi w owym czasie były ośrodki Lwów-przedmieście, Stanisławów, Kołomyja, Tarnopol, Przemyśl. Za najslabszy w strukturach MOPR można uznać oddział w Stryju⁴³.

W tym samym czasie na obszarze województwa wołyńskiego funkcjonował Komitet Okręgowy MOPR w Kowlu. Niemniej ze względu na brak łączności od września 1932 r. KC Czerwonej Pomocy Zachodniej Ukrainie nie wspierał finansowo więźniów politycznych w zakładach karnych w Łucku, Włodzimierzu, Kowlu, Dubnie i Krzemieńcu⁴⁴. Według stanu na kwiecień 1933 r. na Wołyniu najaktywniej działały ośrodki w Kołkach i Ołyce⁴⁵.

W latach trzydziestych XX w. struktura organizacyjna i terytorialna Czerwonej Pomocy Zachodniej Ukrainie nie uległa istotnym zmianom. Z danych organów śledczych Komendy Wojewódzkiej Policji Państwowej we Lwowie za 1934 r. wynika, że struktura MOPR wciąż opierała się na trzech bazowych jednostkach organizacyjnych – komitetach centralnych, okręgowych i dzielnicowych⁴⁶. Podstawowe ogniwa organizacyjne stanowiły filie (komórki). Taka struktura terenowa MOPR utrzymała się również w następnych latach⁴⁷.

Według stanu na dzień 1 stycznia 1935 r. Komitet Okręgowy MOPR w województwie wołyńskim mieścił się w Kowlu, natomiast komitety rejonowe i miejskie w Łucku, Krzemieńcu oraz Równem. Najwięcej podstawowych ogniw (komórek) znajdowało się na terenie powiatu kowelskiego, gdzie działało ich 20 (na ogółem 26 w całym regionie).

⁴⁰ CDAHO Ukrainy, f. 6, op. 1, spr. 625, ark. 25.

⁴¹ DAWO, f. 1, op. 2, spr. 3303, ark. 1-1zw.; *ibidem*, spr. 3351, ark. 1-1zw.; *ibidem*, spr. 3358, ark. 1-7zw.; *ibidem*, spr. 3769, ark. 1; *ibidem*, spr. 3820, ark. 1-14; *ibidem*, spr. 3851, ark. 1-2; *ibidem*, spr. 6263, ark. 1; *ibidem*, spr. 6574, ark. 1-5; *ibidem*, spr. 7139, ark. 1; *ibidem*, spr. 7459, ark. 1-3zw.

⁴² DAWO, f. 1, op. 2, spr. 2537, ark. 35.

⁴³ CDAHO Ukrainy, f. 6, op. 2, spr. 192, ark. 1-3.

⁴⁴ *Ibidem*, ark. 3-5.

⁴⁵ CDAHO Ukrainy, f. 6, op. 1, spr. 625, ark. 9; A.J. Cieślukowa, *Czerwona Pomoc...*, s. 96.

⁴⁶ DAWO, f. 121, op. 2, spr. 12, ark. 177.

⁴⁷ DATO, f. 231, op. 1, spr. 2350, ark. 1.

Natomiast pod względem liczebności dominowały powiaty łucki i kowelski, które miały odpowiednio 46 i 30 działaczy (na ogółem 108)⁴⁸. Pod względem narodowościowym aktyw wołyńskiej MOPR był ukraińsko-żydowski – potwierdzają to dokumenty tej organizacji, policji oraz prokuratury⁴⁹. Na czele Komitetu Okręgowego w Kowlu stała Anastasija Okseniuk ze wsi Kołodiazne w gminie Lubitów, funkcję sekretarza Komitetu Miejskiego w Łucku pełnił Joel-Mojsze Huc, a jego członkiem był Mejer Berger. W skład Komitetu Rejonowego MOPR w Ołyce wchodził wówczas sekretarz Omelko Oksenczuk, zaś jego członkiniami były Ruchla Blufsztejn i Basia Łopatin⁵⁰.

W początkach 1936 r. Czerwona Pomoc w Polsce liczyła już osiemnaście komitetów okręgowych (łącznie z należącymi do autonomicznej Czerwonej Pomocy Zachodniej Ukrainie), podlegały im komitety dzielnicowe i rejonowe. Zarazem jednak pięć spośród ogółem osiemnastu komitetów okręgowych w ogóle nie prowadziło działalności⁵¹. Nie dotyczy to oczywiście województwa wołyńskiego, gdzie według danych z końca czerwca 1937 r. struktura organizacyjna MOPR była dość rozbudowana⁵².

DZIAŁALNOŚĆ CZERWONEJ POMOCY ZACHODNIEJ UKRAINIE

Działalność MOPR, jak już była wyżej mowa, nie była legalna, polegała ona głównie na wspieraniu w różny sposób więźniów politycznych, a także działalności propagandowej. W 1925 r. polski wywiad wojskowy otrzymał informację, że MOPR przy wsparciu ZSRS planuje przeprowadzenie na terenach wschodnich województw Polski akcji w obronie więźniów politycznych⁵³. W połowie 1926 r. na zebraniach lokalnych komitetów Czerwonej Pomocy Zachodniej Ukrainie omawiana była kwestia przygotowań do akcji na rzecz legalizacji MOPR, dokooptowania nowych członków (spośród bezpartyjnych, członków partii robotniczych, adwokatów, lekarzy, nauczycieli itd.), amnestii dla więźniów politycznych. Do największych sukcesów politycznych, ułatwiających szerzenie informacji o nowo powstałej organizacji, można zaliczyć m.in. wydanie ulotek żądających amnestii dla więźniów politycznych, jak również odezwy *Co to jest MOPR?*. Ponadto w prasie opublikowane zostały *List więźniów politycznych ze Lwowa w sprawie skandalicznych warunków w więzieniu na ulicy Batorego*, *List lwowskich więźniów w sprawie głódówki*, *List więźniów politycznych z Wiśnicza w sprawie pobicia*, artykuły opisujące przeniesienie więźniów politycznych ze Lwowa na Wołyń, a także głódówkę w więzieniu w Kołomyi itd.⁵⁴

⁴⁸ DAWO, f. 46, op. 9, spr. 2428, ark. 1–8.

⁴⁹ Natomiast według stanu na maj 1934 r. skład narodowościowy miejscowego komitetu MOPR w Złoczowie był wyłącznie żydowski, jego działalność ograniczała się do zbiórek pieniężnych na potrzeby uwięzionych (zob. DATO, f. 231, op. 1, spr. 2004, ark. 11).

⁵⁰ DAWO, f. 46, op. 9, spr. 2428, ark. 10–11.

⁵¹ AAN, Urząd Wojewódzki we Lwowie, 57, s. 29–30.

⁵² DAWO, f. 46, op. 9, spr. 3935, ark. 1–16.

⁵³ *Ibidem*, f. 1, op. 2, spr. 1131, ark. 14, 17.

⁵⁴ AAN, Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy, 165/5, t. 87, s. 7.

MOPR planowała swoje przedsięwzięcia na zakonspirowanych konferencjach. Z uwagi na nielegalny status organizacji, jej aktywiści nie spotykali się w pomieszczeniach do tego przystosowanych, a w nietypowych miejscach – jak cmentarze, parki, nabrzeża rzek. Na przykład aresztowany pod koniec lutego 1930 r. jeden z łuckich działaczy MOPR, osiemnastoletni Icek Lerner (do organizacji wstąpił w lipcu 1929 r., po tym jak został zwolniony z więzienia), w trakcie przesłuchania na policji przyznał, że zebrania kierownictwa miały charakter tajny, odbywały się w różnych miejscach, np. przy drodze prowadzącej do miasteczka Rożyszcz lub w parku miejskim w Łucku. Środki zebrane na potrzeby więźniów politycznych przekazywane były do łuckiego więzienia⁵⁵. 27 października 1929 r. na terenie żydowskiego cmentarza w Łucku miała miejsce konferencja Komitetu Okręgowego MOPR z udziałem delegatów KPZU z Dubna, Horochowa, Kowla, Krzemieńca, Łucka, Równego i Rożyszcz – byli to m.in. Moszko Wydra, wspomniany Icek Lerner, Icek Sztrachman, Filip Kopańczuk, Motes Szwerhun (Szwarhun, Szwaracun, Szwarcuń). Sprawozdanie podsumowujące rezultaty tego spotkania zostało przekazane KC Czerwonej Pomocy Zachodniej Ukrainie (MOPR) we Lwowie⁵⁶.

7 września 1932 r., jak donosili tajni współpracownicy policji w województwie stanisławowskim, nieopodal torów kolejowych w Stryju odbyła się konferencja kierownictwa MOPR z udziałem delegatki KC MOPR ze Lwowa. Przedstawicielka „centrali” najpierw wysłuchała szczegółowego sprawozdania na temat działalności organizacji, w tym środków wydatkowanych na potrzeby więźniów i ich rodzin, a następnie przeprowadziła instruktaż dotyczący agitacji, w tym również rozpowszechniania informacji na temat niewłaściwego traktowania więźniów politycznych (niesprawiedliwie traktowani są tak samo jak kryminalni); udzieliła wskazówek co do zmian w składzie osobowym organizacji, a także przekazała środki na potrzeby więźniów politycznych i członków ich rodzin⁵⁷.

W związku z tym, że kluczowym adresatem pomocy MOPR byli więźniowie polityczni, ważnym zadaniem organizacji było ewidencjonowanie ich liczby. 11 sierpnia 1926 r. polskie Ministerstwo Spraw Wewnętrznych wysłało do wojewodów wołyńskiego, wileńskiego, nowogródzkiego, poleskiego i tarnopolskiego list z informacją, że według danych białostockiego Okręgowego Urzędu Policji Politycznej OGPU (Zjednoczony Państwowy Zarząd Polityczny) ZSRS na prośbę MOPR wydał swoim oddziałom przygranicznym rozporządzenie, by te systematycznie ewidencjonowały działaczy komunistycznych zaznajających represji ze strony organów policyjnych bądź sądowych. W przyszłości listy takich aktywistów miały im ułatwić wyjazd do ZSRS, jak również otrzymanie pomocy materialnej w Polsce⁵⁸.

Wedle danych KC Czerwonej Pomocy w Polsce i KC Czerwonej Pomocy Zachodniej Ukrainie w połowie lat dwudziestych XX w. w zakładach karnych II Rzeczypospolitej przetrzymywanych było niemal 6 tys. więźniów politycznych⁵⁹. W okresie tym Czerwona Pomoc Zachodniej Ukrainieniosła pomoc ponad 400 więźniom politycznym – w wię-

⁵⁵ DAWO, f. 46, op. 9, spr. 1408, ark. 23–24.

⁵⁶ *Ibidem*, ark. 23–24.

⁵⁷ DAIFO, f. 2, op. 1, spr. 867, ark. 15–15zw.

⁵⁸ DAWO, f. 1, op. 2, spr. 1131, ark. 64.

⁵⁹ AAN, Urząd Wojewódzki we Lwowie, 57, s. 6; DAWO, f. 1, op. 2, spr. 1131, ark. 57.

zieniach w Łucku (160 osób), Kowlu (31 osób), Równem (30 osób), Włodzimierzu (30 osób), Wiśniczu (6 osób), Lwowie (45 osób), Samborze (12 osób), Przemyślu (19 osób), Stanisławowie (5 osób), Wronkach (4 osoby) oraz Chełmie (70 osób). Ponadto wsparcie materialne otrzymywało 80 rodzin więźniów politycznych⁶⁰. Warto odnotować, że z dokumentów policji politycznej w województwie lwowskim wynika, że we wrześniu 1925 r. doszło do rozmów między kierownictwem MOPR Zachodniej Ukrainy a kierownictwem Ukrainskiej Organizacji Wojskowej (UWO) w sprawie uwolnienia komunistycznych więźniów przetrzymywanych w więzieniu przy Sądzie Okręgowym we Lwowie – co miało kosztować 20 tys. zł⁶¹. Co więcej, pod koniec grudnia 1932 r. okręg MOPR Lwów-miasto, mimo istniejących w tym środowisku różnic ideologicznych, przeprowadził masową akcję protestacyjną pod murami „Brygidek” w sprawie wykonania wyroku śmierci na Wasylu Biłasie i Dmytro Danyłyszynie⁶².

Z dostępnej dokumentacji MOPR wynika, że w styczniu 1933 r. liczba uwięzionych w Zachodniej Ukrainie nie przekraczała tysiąca. Równocześnie spora liczba osób była przetrzymywana w zakładach karnych w Rawiczu, Kielcach i Siedlcach⁶³. W grudniu 1933 r. KC Czerwonej Pomocy w Polsce opublikował broszurę *Stanowisko więźniów politycznych w Polsce*, w której znalazły się dane liczbowe na temat więzionych działaczy radykalnej lewicy w różnych zakładach penitencjarnych II Rzeczypospolitej, w tym również na Wołyniu i w Galicji Wschodniej⁶⁴. Według szacunków MOPR na ogólną liczbę 12 tys. więźniów politycznych, w więzieniach na terenie Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi ich liczba wynosiła 5 tys.⁶⁵

Aby przeciwdziałać konfliktom w więzieniach – zarówno w samym środowisku skrajnej lewicy, jak i w jej relacjach ze służbą więzienną – w połowie lat trzydziestych XX w. KC Czerwonej Pomocy skierował do podległych sobie struktur (w tym również do KC Czerwonej Pomocy Zachodniej Ukrainy) okólnik dotyczący taktyki działania więźniów politycznych w zakładach karnych, a także wewnętrznego regulaminu więziennej komuny. Zalecano w nim solidaryzowanie się nie tylko z więźniami politycznymi z własnej komuny, walkę o swoje prawa z więzienną administracją, ale także przeprowadzanie akcji protestacyjnych w więzieniach w sposób przemyślany⁶⁶. MOPR niejednokrotnie występowała przeciwko takiemu samemu traktowaniu więźniów politycznych i kryminalnych, w tej sprawie inicjowała też protesty⁶⁷. W odezwie KC Czerwonej Pomocy w Polsce ze stycznia 1934 r. pisano, że w więzieniach II Rzeczypospolitej przebywa już 15 tys. więźniów politycznych⁶⁸. Należy również zaznaczyć, że MOPR od chwili

⁶⁰ AAN, Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy, 165/5, t. 87, s. 8.

⁶¹ DALO, f. 271, op. 1, spr. 122, ark. 3.

⁶² CDAHO Ukrainy, f. 6, op. 2, spr. 192, ark. 1.

⁶³ *Ibidem*, ark. 5.

⁶⁴ DATO, f. 231, op. 1, spr. 2004, ark. 32–32zw.

⁶⁵ *Ibidem*, ark. 3.

⁶⁶ DAWO, f. 1, op. 2, spr. 6444, ark. 3–4; Centralnyj derżawnyj historycznyj archiw Ukrainy u Lwowie – Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (dalej: CDIAL Ukrainy), f. 611, op. 1, spr. 1, ark. 16; GABO, f. 1999, op. 1, d. 3, ark. 22–22zw; DATO, f. 231, op. 1, spr. 2350, ark. 11–11zw.

⁶⁷ CDIAL Ukrainy, f. 611, op. 1, spr. 1, ark. 26.

⁶⁸ DAWO, f. 46, op. 9, spr. 2458, ark. 1.

powstania obozu w Berezie Kartuskiej występowała i przeciwko jego funkcjonowaniu, i warunkom, w których przetrzymywano w nim więźniów⁶⁹.

Działalność MOPR przede wszystkim polegała na zbieraniu funduszy oraz materialnym wspieraniu więźniów politycznych oraz członków ich rodzin. Na budżet organizacji składały się głównie dotacje z centrali, wsparcie finansowe komunistycznych i prokomunistycznych struktur partyjnych, różnego rodzaju nielegalne darowizny przedstawicieli miejscowej inteligencji, opozycyjnej względem polskich władz, nielicznych robotników i chłopów. Jednak już w 1927 r. z powodu ograniczonych środków MOPR była zmuszona do okresowego wstrzymywania finansowania pomocy prawnej dla więźniów politycznych i członków ich rodzin, a koncentrowała się na finansowym wspieraniu wyłącznie przebywających za kratami. Co więcej, władze organizacji oczekiwały od oddziałów terenowych, w tym również od Czerwonej Pomocy Zachodniej Ukrainie, że te będą opierały się wyłącznie na własnych środkach i że nie będą liczyły na pomoc finansową centrali⁷⁰. Dodajmy, że w okólnikach organizacji z 1927 r. jest mowa o działalności ukierunkowanej na „udzielanie pomocy więzionym *bojownikom* oraz ich rodzinom”⁷¹.

Numer 1 „Biuletynu MOPR Zachodniej Ukrainy” z 1928 r. donosił, że Komitet Okręgowy we Lwowie opiekuje się 28 więźniami (6 spośród nich zostało skazanych, zaś wobec 22 toczyło się śledztwo) oraz 3 rodzinami więźniów politycznych. W tym samym czasie Komitet Okręgowy w Tarnopolu miał pod swoją opieką 11 więźniów (2 spośród nich odsiadywało wyroki, zaś wobec 9 toczyło się śledztwo) oraz rodzinę więźnia politycznego⁷².

Jesienią 1929 r. na konferencji Komitetu Okręgowego MOPR w Łucku reprezentujący Komitet Miejski MOPR w Łucku Icek Sztrachman poinformował zebranych, że miesięcznie udaje mu się zebrać wśród członków KPZU ok. 30 zł – środki te przeznaczano na potrzeby więźniów politycznych przetrzymywanych w łuckim więzieniu. Ponadto na zebraniu mówiono o sprawnej pracy MOPR w Równem oraz w Rożyszczach; w drugim z tych miasteczek co miesiąc na fundusz więźniów politycznych zbierano niemal 40 zł. Zarazem uczestnicy spotkania stwierdzili, że organizacja mało aktywnie działa na terenie powiatów kowelskiego (co miało związek z wcześniejszymi aresztowaniami) i dubieńskiego oraz że działalność „moprowska” została na nowo rozpoczęta w powiecie krzemienieckim (wcześniej była tam przerwana wskutek represji władz)⁷³.

Jeden z zaaresztowanych pod koniec lutego 1930 r. – działacz MOPR w Równem Motes Szwerhuh (Szwahrhun, Szwaracun, Szwarcuń) – zeznawał policji: „W szeregach Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy działałem już dwa lata [...] Kierowałem pracą MOPR w miejscowym komitecie KPZU [...]. Środki zebrane wśród członków i sympatyków KPZU były przeznaczane na potrzeby MOPR, o czym każdy członek był informo-

⁶⁹ CDIAL Ukrainy, f. 611, op. 1, spr. 1, ark. 28; DATO, f. 231, op. 1, spr. 2350, ark. 5, 10; AAN, Czerwona Pomoc w Polsce, 175/1, t. 17, s. 2–3.

⁷⁰ DAWO, f. 46, op. 9, spr. 291, ark. 38zw.

⁷¹ *Ibidem*, ark. 38.

⁷² CDAHO Ukrainy, f. 6, op. 2, spr. 105, ark. 13.

⁷³ DAWO, f. 46, op. 9, spr. 1408, ark. 3–4zw.

wany. Natomiast wśród robotników zbiórki pieniężne przeprowadzano w ramach akcji określanych jako dobroczynne. W sumie w ciągu ostatnich trzech miesięcy [XII 1929 – II 1930 – O.R.] zebrałem prawie 300 złotych; środki te rozdawałem osobiście [...] członkom rodzin więźniów politycznych, pieniądze wysyłałem również znanym mi więźniom politycznym, przetrzymywanym w łuckim więzieniu”⁷⁴.

Wiele zbiórek pieniędzy i artykułów żywnościowych na potrzeby więźniów politycznych sympatycy MOPR przeprowadzili w początkach 1931 r. na terenie gminy Hołoby w powiecie kowelskim w województwie wołyńskim; zebrano wówczas m.in. sało (słoninę), jajka i chleb. Pomoc przekazywano uwięzionym w łuckim więzieniu, do Lwowa wysyłano sprawozdania⁷⁵. W sprawozdaniu MOPR za wrzesień–październik 1931 r. znalazła się informacja o pomaganiu więźniom we Lwowie: „[...] Kontaktowanie się z więzieniem jest bardzo utrudnione, cokolwiek dostarczyć lub przekazać możemy tylko podczas widzeń. Kryterium segregacji stanowi inteligencja i narodowość [...] Nie wolno przekazywać jedzenia z jednej celi do drugiej. Aresztowani muszą co wieczór oddawać odzież. Nasza pomoc dla więźniów jest absolutnie niewystarczająca. Raz na 2 tygodnie wysyłamy pakiet zawierający 1 kg chleba, 10 dag sała, 12 dag cukru, ½ dag herbaty, 1 paczkę tytoniu [...]. Ludzie po prostu głodują”⁷⁶.

Między wrześniem a listopadem 1932 r. Komitet Okręgowy MOPR w Tarnopolu wsparł 46 komunistów więzionych w Tarnopolu, tyle samo więzionych w Złoczowie, 11 w Bereżanach i 8 w Czortkowie. W tym samym okresie lwowski KC MOPR przekazał organizacji 380 zł, natomiast własnymi siłami zostało zebranych 407 zł⁷⁷.

23 marca 1933 r. z miejscowości Kołky dostarczono do łuckiego więzienia 26 funtów sała⁷⁸. W początkach 1936 r. oddział rejonowy MOPR w Turzysku (podlegający Komitetowi Okręgowemu z siedzibą w Kowlu) zebrał i przekazał pieniądze i odzież więźniom politycznym w kowelskim więzieniu. Oprócz tego pomoc otrzymali więźniowie polityczni z zakładu karnego w Łomży. Zbiórki pieniędzy, żywności i odzieży były również przeprowadzane w innych filiach kowelskiego Komitetu Okręgowego MOPR. Wspierano nie tylko więzionych w Kowlu i Łomży, lecz także więźniów politycznych w zakładach karnych we Wronkach, Włodzimierzu, Włodawie, Radomiu i Tarnowie⁷⁹.

Większość masowych kampanii Czerwonej Pomocy Zachodniej Ukrainie i Czerwonej Pomocy w Polsce była przeprowadzana równolegle. MOPR w miarę możliwości starała się udzielać wsparcia amnestionowanym więźniom politycznym⁸⁰. W 1926 r. organizacja aktywnie włączyła się w „akcję amnestijną” w Polsce, co finalnie doprowadziło do wyhamowania pracy w terenie⁸¹. Ukraiński historyk Miśko konstatuje: „W ciągu 1926 r. MOPR była jednym z inicjatorów i aktywnym uczestnikiem tzw. »kampanii amnestyjnej«

⁷⁴ *Ibidem*, ark. 14.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 1, op. 2, spr. 2761, ark. 1–3.

⁷⁶ CDAHO Ukrainy, f. 6, op. 2, spr. 163, ark. 8.

⁷⁷ DATO, f. 231, op. 1, spr. 1836, ark. 6.

⁷⁸ CDAHO Ukrainy, f. 6, op. 1, spr. 625, ark. 9; A.J. Cieślukowa, *Czerwona Pomoc...*, s. 96.

⁷⁹ DAWO, f. 1, op. 2, spr. 5847, ark. 2–5.

⁸⁰ AAN, *Czerwona Pomoc w Polsce*, 175/3, t. 11, s. 1–4.

⁸¹ DAIFO, f. 2, op. 1, spr. 471, ark. 6–6zw. Zob. też DAWO, f. 46, op. 9, spr. 291, ark. 38.

na rzecz uwolnienia więźniów politycznych. W sprawozdaniu komitetu wykonawczego dla II Międzypartyjnej Konferencji MOPR w 1927 r. uznano, iż akcja zakończyła się sukcesem: zjednoczyła osiem partii i dotarła do szerokich warstw społeczeństwa, a położenie więźniów politycznych znalazło się w centrum uwagi opinii publicznej⁸². W 1927 r. MOPR na płaszczyźnie politycznej w dalszym ciągu szerzyła hasło „amnestii dla więźniów politycznych”, poddawała krytyce „faszystowski rząd Piłsudskiego” oraz starała się powstrzymać represje władz⁸³. W celach propagandowych Czerwona Pomoc w Polsce, w tym również jej struktury na Wołyniu i w Galicji Wschodniej, organizowała tzw. tygodnie obrony więźniów politycznych, polegające na przeprowadzaniu strajków, demonstracji, dystrybuowaniu wydawnictw⁸⁴.

W okólniku KC Czerwonej Pomocy w Polsce nr 3 z 1927 r. oddziały terenowe zostały wezwane do zaktywizowania działalności 18 marca – w 56. rocznicę Komuny Paryskiej. Obchody tej rewolucji zaczęto organizować na dużą skalę po tym, jak w marcu 1923 r. KC MOPR ogłosił swoim świętem Dzień Komuny Paryskiej. Planowano, że w ramach uroczystości upamiętniających te zdarzenia odbędą się specjalne zebrania, podczas których każdy więzień polityczny zostanie objęty przez członków organizacji specjalnym „patronatem”. Zaplanowano również przeprowadzenie akcji propagandowej, zbiórkę pieniędzy na rzecz więźniów politycznych, a także podejmowanie działań, które przyciągną do organizacji nowych członków⁸⁵.

W 1932 r. MOPR Zachodniej Ukrainy przyłączył się do „akcji kongresowej” w związku z mającym się odbyć w listopadzie tego roku III Międzynarodowym Kongresem MOPR w Moskwie z okazji dziesięciolecia powstania organizacji. Na zjazd zostały zaproszone delegacje z różnych krajów, w tym również z Polski. Celem „akcji kongresowej”, która miała poprzedzić zjazd w stolicy ZSRS, było ożywienie działalności oddziałów terenowych oraz wzmoczenie działań propagandowych. Planowano, że podczas pierwszego etapu w dniach 1–30 września 1932 r. zostaną przeprowadzone okręgowe narady i zebrania, zaś 20 września – w rocznicę wprowadzenia sądów polowych oraz nowych zasad funkcjonowania w więzieniach – odbędzie się jawna akcja masowa. Drugi etap akcji – 1–15 października 1932 r. – miał być okresem sprawozdań oraz analizy (kontroli). Dopełnienie przedsięwzięć w terenie miały stanowić akcje propagandowe w miejscach pozbawienia wolności z udziałem więźniów politycznych⁸⁶. Ponadto, według danych Wydziału Śledczego Policji Państwowej w Tarnopolu, na 1 listopada 1932 r. została zaplanowana międzynarodowa konferencja MOPR w Charkowie z udziałem delegacji z Polski; miała ona nielegalnie przekroczyć granicę polsko-sowiecką⁸⁷. Czerwona Pomoc Zachodniej Ukrainie utrzymywała również kontakty z pokrewnymi organizacjami w ZSRS. W 1927 r.

⁸² W.W. Miško, *Dijalnist' Miżnarodnoji...*, s. 80.

⁸³ DAWO, f. 46, op. 9, spr. 291, ark. 38.

⁸⁴ *Ibidem*, op. 9a, spr. 454, ark. 14zw.

⁸⁵ DAIFO, f. 2, op. 1, spr. 471, ark. 9–9zw. Zob. też DAWO, f. 46, op. 9, spr. 291, ark. 56. Co do akcji MOPR z okazji 56. rocznicy Komuny Paryskiej zob. DATO, f. 231, op. 1, spr. 1836, ark. 10–10zw.

⁸⁶ DAIFO, f. 2, op. 1, spr. 867, ark. 17–22. Zob. też DAWO, f. 46, op. 9, spr. 2102, ark. 2–2zw.; DATO, f. 231, op. 1, spr. 1836, ark. 9, 24–31zw.; M. Krzysztofiński, *Czerwona Pomoc...*, s. 317–318.

⁸⁷ DATO, f. 231, op. 1, spr. 1836, ark. 2–5, 34.

KC Czerwonej Pomocy w Polsce w jednym z okólników ubolewał, że w związku z trudną sytuacją materialną opieka nad więźniami politycznymi jest niedostateczna, równocześnie zachęcał komitety okręgowe nie tylko do zintensyfikowania zbiorów pieniężnych, lecz także poszukiwania partnerów za granicą „wśród bratnich organizacji”, które mogłyby objąć patronatem poszczególne więzienia⁸⁸. W terenie rekomendacje płynące z centrali oczywiście znalazły odzew. 19 lipca 1927 r. Lwowski Urząd Wojewódzki w liście do Dyrekcji Policji we Lwowie informował, że 17 maja tegoż roku w Kijowie doszło do spotkania aktywistów miejscowej MOPR, na którym została podjęta decyzja o przekazaniu czterystu karbowañców dla więźniów politycznych w zakładzie karnym we Lwowie oraz przesyłaniu co miesiąc na ich potrzeby dwustu karbowañców⁸⁹. Z kolei w liście Lwowskiego Urzędu Wojewódzkiego do Dyrekcji Policji we Lwowie z dnia 5 sierpnia 1927 r. znajdujemy informację, że kijowska filia MOPR, która wzięła pod swoją opiekę więzionych we Lwowie, w ciągu ostatniego roku przekazała na ich potrzeby 400 tys. karbowañców (?)⁹⁰.

Pod koniec grudnia 1928 r. strażacy z Żytomierza – członkowie MOPR w Ukraińskiej Socjalistycznej Republice Sowieckiej – wystosowali list wsparcia do swoich „klasowych braci, więzionych w zagranicznym więzieniu w Łucku”, w którym oprócz tego, że szczegółowo opisywali swoje dobre życie w ZSRS, oświadczyli: „My strażacy ze strefy przygranicznej w Żytomierzu w okręgu wołyńskim napisanie tego listu traktujemy jako swój obowiązek, byćście wiedzieli, że proletariat Czerwonej Ukrainy wie o waszych nieszczęściach oraz pragnie Was i Wasze rodziny wspierać w ciężkich chwilach nie tylko materialnie, ale też moralnie”⁹¹.

Część składową działalności MOPR na Wołyniu oraz w Galicji Wschodniej stanowiło opracowywanie i rozpowszechnianie różnego rodzaju wydawnictw. Powielane na maszynach do pisania odezwy, ulotki oraz inne materiały MOPR Zachodniej Ukrainy stanowiły element partyjnej propagandy komunistów, dotyczyły na ogół procesów sądowych działaczy radykalnej lewicy, opisywały m.in. represje władz oraz konkretne przypadki torturowania w więzieniach⁹².

Materiały te aktywiści MOPR rozpowszechniali w różnych miejscowościach Wołynia i Galicji Wschodniej. Na przykład 12 lipca 1932 r. niezidentyfikowane osoby rozkleiły ulotki w Stanisławowie – były one w kolorze czerwonym, widniały na nich takie hasła, jak: „Uwolnić więźniów politycznych!”, „Wspierajcie Mopr!”, „Precz z białym faszystowskim terrorem!” i in.⁹³ Pod koniec sierpnia 1932 r. we wsi Koszlaki w powiecie zbaraskim w województwie tarnopolskim znalezione zostały powielane na maszynie do pisania odezwy MOPR w języku polskim, podpisane: „Lwów. Lipiec 1931. KC MOPR”⁹⁴. 14 listopada tegoż roku na kilku ulicach Stryja pojawiło się pięćdziesiąt ulotek podpisanych

⁸⁸ DAIFO, f. 2, op. 1, spr. 471, ark. 17–17zw.

⁸⁹ DALO, f. 271, op. 1, spr. 122, ark. 47.

⁹⁰ *Ibidem*, ark. 48.

⁹¹ CDAHO Ukrainy, f. 6, op. 1, spr. 447, ark. 2.

⁹² DALO, f. 121, op. 2, spr. 140, ark. 1–47; *ibidem*, op. 3, spr. 147, ark. 1–70; *ibidem*, f. 108, op. 1, spr. 174, ark. 1–57; *ibidem*, spr. 175, ark. 1–16.

⁹³ DAIFO, f. 2, op. 1, spr. 867, ark. 12.

⁹⁴ DATO, f. 231, op. 1, spr. 1836, ark. 23.

przez KC MOPR Zachodniej Ukrainy. Policji nie udało się zatrzymać osoby, która je rozpowszechniła. Świadek zdarzenia utrzymywał, że był to człowiek wysokiego wzrostu, w wieku ok. trzydziestu lat, ubrany w brązowy płaszcz i kaszkiet, pod pachą miał teczkę, zaś do Stryja przyjechał pociągiem od strony Drohobycza⁹⁵.

O głódówkach oraz innych akcjach protestacyjnych więźniów politycznych, przetrzymywanych w więzieniach Wołynia i Galicji Wschodniej, informuje również ulotka-odezwa MOPR z 1931 r., znajdująca się w zbiorach Archiwum Państwowego Obwodu Lwowskiego: „[...] 6 maja t[ego] r[oku] przez od ponad tygodnia w łuckim więzieniu w proteście przeciwko biciu ich przez policję głodowało 205 więźniów politycznych, żądali m.in. przyspieszenia śledztwa. 7 maja głódówkę rozpoczęli więźniowie polityczni w więzieniu w Ostrogu, wysunęli żądanie właściwego traktowania i protestowali przeciwko znęcaniu, jakiemu są poddawani. 7 czerwca proletariacy więźniowie polityczni w więzieniu we Lwowie rozpoczęli głódówkę przeciw odbieraniu im zdobytych praw”⁹⁶.

W innej ulotce KC MOPR Zachodniej Ukrainy we Lwowie, ze stycznia 1932 r., poświęconej procesom sądowym radykalnych działaczy lewicowych, znalazło się m.in. następujące stwierdzenie: „Tylko w ciągu jednego tygodnia i tylko na Stanisławowszczyźnie odbyło się dziesięć procesów politycznych [...]. W Tarnopolu odbył się proces przeciwko 8 chłopom ze wsi Czystylów [...]. W Łucku odbył się proces przeciwko 81 chłopom z Wołynia [...]. Teraz znowu faszystowski sąd w Łucku na 30 stycznia wyznacza rozprawę przeciwko 56 chłopom z powiatu rożyńskiego [rożyszczeńskiego – O.R.]. Aby mogły zapaść wyższe wyroki, faszystowski rząd dodatkowo włącza do tej sprawy 18 chłopów z powiatu horochowskiego”⁹⁷.

Ważne wydarzenie w historii i propagandzie ruchu komunistycznego, nagłaśniane w moprowskich odezwach, stanowił proces łucki z 1934 r. („Proces 57”), który poprzedziły masowe aresztowania jesienią 1930 r. W jednej z odezw organizacji z marca tego roku została poruszona sprawa katowania komunistycznych aktywistów z województwa wołyńskiego przez funkcjonariuszy policji politycznej – dochodziło do tego podczas czynności śledczych, celem zaś było fabrykowanie spraw karnych; w ulotce zostali wymienieni z nazwiska dwaj policjanci Sergiusz Zaremba i Marian Tkaczuk. Stwierdzono, że zatrzymanych „katowano do utraty świadomości”, bito w okolicy organów płciowych, szczuto psami, wyrywano im włosy, wybijano zęby, pojono naftą, z litrowych dzbanków wlewano do nosa wodę, odbijano nerki i płuca, kobiety gwałcono. W propagandzie komunistycznej bezsprzeczną „symboliczną ofiarą represji” stał się pochodzący z Chełmszczyzny Stefan Bojko, jeden z przywódców KPZU na Wołyniu i w Galicji Wschodniej, który nie dożył do procesu w 1934 r.⁹⁸ Według wersji policji i prokuratury utopił się w rzece Styr po tym, jak zbiegł śledczym. Natomiast komuniści utrzymywali, że Bojkę zabili policjanci podczas przesłuchania (w pierwszej kolejności Sergiusz Zaremba), a ciało wrzucili do rzeki

⁹⁵ DAIFO, f. 2, op. 1, spr. 867, ark. 29.

⁹⁶ DALO, f. 121, op. 2, spr. 141, ark. 48zw.

⁹⁷ DAWO, f. 46, op. 9, spr. 2458, ark. 14.

⁹⁸ *Ibidem*, ark. 3–3zw.

dla zatarcia śladów przestępstwa⁹⁹. „Więźniowie w Łucku to część ogromnej 15-tysięcznej armii więźniów politycznych, najlepszych synów robotniczych i chłopskich, których faszyzm zakuwa w kajdany faszystowskiego więziennego reżymu, których trzyma w warunkach, przewidzianych dla najcięższych przestępców [...]. Na ulice! Pod więzienia, sądy, prokuratury! Organizujcie demonstracje w obronie więzionych w Łucku!”¹⁰⁰ – apelowano w moprowskiej odezwie z marca 1934 r. Warto dodać, że informacja o śmierci Stefana Bojki znalazła się w jednej z moprowskich ulotek z 1931 r. – zachowały się one w zbiorach Archiwum Państwowego Obwodu Lwowskiego oraz Centralnego Archiwum Państwowego Organizacji Społecznych Ukrainy¹⁰¹.

Sprawa procesu sądowego w Łucku w 1934 r. była poruszana również w odezwach miejscowego Komitetu Okręgowego MOPR, w których podkreślano stosowanie przemocy fizycznej wobec osób objętych śledztwem. „Już od 3 tygodni trwa w Łucku Wielki Proces Polityczny! Przed pańskim sądem stanęło 57 robotników, chłopów i pracujących inteligentów [...]. Ludzie pracy Zach[odniej] Ukr[ainy] dobrze pamiętają pacyfikację w 1930 r. [...] Całymi tygodniami w więzieniu wołyńskiego wojewody katowali i torturowali najbardziej aktywnych i odważnych [...] wykręcali części ciała, łamali żebra, odbijali płuca, serce, wątrobę, nerki, poili syfilistyczną uryną, gwałcili kobiety, a tow[arzystw] St[efan] Bojko, którego na całe godziny kładziono na rozżarzony węgiel, został zakatowany na śmierć” – pisano w odezwie łuckiego Komitetu Okręgowego z marca 1934 r.¹⁰² Jeszcze inna ulotka łuckiego Komitetu Okręgowego MOPR (została napisana ręcznie, nie zawiera daty) nie tylko wspomina o Bojce, lecz również wzywa do masowego wstępowania do organizacji¹⁰³.

Wśród dokumentów Czerwonej Pomocy w Polsce, znajdujących się w zbiorach Archiwum Akt Nowych, zachował się list do Sądu Okręgowego w Łucku z 5 stycznia 1934 r., napisany przez więźnia politycznego Wacława Piętała, który żąda w nim zwolnienia aktywistki skrajnej lewicy Olgi Płatonowej, wobec której toczyło się postępowanie

⁹⁹ O zabójstwie S. Bojki zob. więcej O. Razyhrayev, *Policja Państwowa II Rzeczypospolitej wobec ruchu komunistycznego na Wołyniu w latach 1926–1939* [w:] *Komuniści w II Rzeczypospolitej...*, s. 451–455; *idem*, *Policja Państwowa w województwie wołyńskim w okresie międzywojennym*, Warszawa 2019, s. 207–209.

¹⁰⁰ DAWO, f. 46, op. 9, spr. 2458, ark. 3zw.–4.

¹⁰¹ DALO, f. 121, op. 2, spr. 141, ark. 48. W jednej z ulotek, z czerwca 1931 r., pisano: „W Łucku na policji podczas przesłuchania w grudniu 1930 r. zamordowali ukraińskiego chłopca Stefana Bojkę, trupa wrzucili do rzeki. Gwałcili kobiety, torturowali i dalej katują aresztowanych działaczy rewolucyjnych [...]. Wielkie więzienia w Polsce, a zwłaszcza na Zach[odniej] Ukrainie – Łuck, Lwów, Przemysł, Rawicz stały się miejscem sadystycznej rozprawy i znęcania rozbawionych żądnych krwi band klawiszów na czele z prokuratorami [...]. Na nasze żądanie by oddzielili nas od kryminalnych – na polecenie i w obecności prokuratora rzucili się na nas bandy dozorców [...] Specjalnie uderzali w organy płciowe [z listu więźnia politycznego w Przemysłu]” (CDAHO Ukrainy, f. 6, op. 1, spr. 651, ark. 18). W innej ulotce z 1931 r., podpisanej przez KC MOPR i KC KPZU, czytamy: „Polska faszystowska defensywa morduje i bestialsko katuje w policyjnych aresztach w Łucku bojowników o wasze wyzwolenie. Pod przewodnictwem krwawego kata Zaremby, szefa defensywy, w więziennych kazamatkach torturują bojowników Rewolucji” (*ibidem*, spr. 318, ark. 1–1zw.).

¹⁰² DAWO, f. 46, op. 9, spr. 2458, ark. 6. Wzmianki o torturowaniu w więzieniu w Łucku w świetle dokumentów MOPR zob. AAN, Czerwona Pomoc w Polsce, 175/1, t. 2, s. 6. Więcej o represjach w więzieniach na Wołyniu i w Galicji Wschodniej w świetle dokumentów młodzieżówki MOPR zob. *ibidem*, t. 3, s. 1. W wydawnictwach MOPR (w różnych biuletynach, odezwach, listach otwartych itd.) była poruszana również sprawa represji w innych więzieniach w Polsce, jak np. w zakładzie karnym we Wronkach, w którym przebywało wielu więźniów politycznych z Wołynia i Galicji Wschodniej (zob. *ibidem*, t. 15, s. 2).

¹⁰³ DAWO, f. 46, op. 9, spr. 2458, ark. 25.

we wskazanej sprawie. Autor listu utrzymywał, że między listopadem a grudniem 1930 r. Płatonowa była niejednokrotnie bita i poddawana różnym torturom. Z powodu fizycznego znęcania się, a także trzech lat spędzonych w areszcie, stan jej zdrowia pogorszył się do tego stopnia, że zagraża to jej życiu. Wacław Piętał przypomniał o więźniu politycznym Fedorze Kozubowskim, który mimo ciężkiej choroby nie został przedterminowo zwolniony z odbywania kary i zmarł w łuckim więzieniu osiem miesięcy przed zakończeniem odbywania wyroku¹⁰⁴. Łucki proces sądowy odbił się szerokim echem, o czym świadczy fakt, że wydarzeniem tym zainteresowali się nawet francuscy pisarze – sympatyk marksizmu Henri Barbusse i laureat Nagrody Nobla Romain Rolland. Ponadto w 1934 r. w wydawnictwie KC MOPR ZSRS ujrzała światło dzienne propagandowa broszura autorstwa B. Piaseckiego *Łuck – miasto tortur*. Jej autor opisuje, jak wymienieni z nazwiska funkcjonariusze policji śledczej: Sergiusz Zaremba, Marian Tkaczuk, Władysław Postowicz, Aleksander Matuszewicz oraz inni pracownicy organów ścigania prawa podczas przesłuchań używali igieł, gumowych pałek, butelek, ostrych lejków, kajdanków oraz biczu. Dużo miejsca poświęcono zabójstwu Stefana Bojki. W broszurze zostały zacytowane również słowa jednego z oskarżonych w łuckim procesie – Ozjasza Szechtera: „Są miasta parków, miasta świątyń, miasta wieżowców. Łuck także zyskał światową sławę. Łuck – to miasto tortur”¹⁰⁵. O torturach Szechter mówił: „Byłem katowany, zakneblowano mi usta, zdjęto buty. Postowicz usiadł mi na głowę i bił. Równocześnie gumową pałką bił mnie po piętach Tkaczuk. Trudno powiedzieć jak długo to trwało i ile było to ciosów. Być może 80, a być może 100 [...]. Nie jestem w stanie opisać tej krwawej łaźni”¹⁰⁶. W broszurze *Łuck – miasto tortur* wymieniony został również naczelnik łuckiego więzienia Alfred Surmiński, który zdaniem autora także uczestniczył w biciu więźniów i fabrykowaniu dowodów winy podsądnych¹⁰⁷.

W maju 1934 r. Komitet Okręgowy MOPR w Kowlu wydał odezwę w sprawie odbywającego się w tym mieście procesu sądowego przeciwko komunistycznym działaczom, w tym uczestnikom masowego wystąpienia zbrojnego na granicy województw wołyńskiego i poleskiego, do którego doszło latem 1932 r.¹⁰⁸ W odezwie pisano również o warunkach, w których przetrzymywano więźniów w kowelskim zakładzie karnym: „Nasi bracia za murami są morzeni głodem, katowani, pozbawieni książek, gazet, przyborów do pisania, rozrzucają ich wśród bandytów i prostytutek, a tym nieświadomym więźniom każą [...] katować więźniów politycznych, całymi dniami trzymają ich w przepelnionych cuchnących lochach, wypuszczają tylko na 20–30 minut na cuchnące powietrze”¹⁰⁹.

Jedna z ulotek Komitetu Okręgowego MOPR w Łucku z kwietnia 1934 r. informowała o śmierci wskutek tortur członka KPZU Jankiela Berensztejna. Pisano w niej, że jego zmasakrowane przez funkcjonariuszy policji politycznej ciało zostało znalezione w pobliżu rzeki

¹⁰⁴ AAN, Czerwona Pomoc w Polsce, 175/3, t. 14, s. 1–2.

¹⁰⁵ DAWO, f. 1, op. 2, spr. 682a, ark. 5. Więcej informacji o procesie łuckim w 1934 r. w świetle dokumentacji MOPR zob. CDAHO Ukrainy, f. 6, op. 2, spr. 215, ark. 5–17.

¹⁰⁶ DAWO, f. 1, op. 2, spr. 682a, ark. 5zw.

¹⁰⁷ *Ibidem*, ark. 9–9zw.

¹⁰⁸ Więcej o tym wydarzeniu zob. P. Cichoracki, *Polesie nieidylliczne. Zaburzenia porządku publicznego w województwie poleskim w latach trzydziestych XX w.*, Łomianki 2007.

¹⁰⁹ DAWO, f. 46, op. 9, spr. 2458, ark. 13.

Stry. Moprowcy wzywali do protestów przeciwko „polskiej okupacji”, „zabijaniu rewolucjonistów”, a także podnosili hasła „w obronie i o wypuszczenie” więźniów politycznych¹¹⁰. Ulotka z lipca 1935 r., napisana odręcznie i podpisana przez „Lokalny komitet miejscowej międzynarodowej organizacji Czerwonej Pomocy w Kowlu”, wzywała do występowania w obronie „więźniów – antyfaszystów”, a uwięzionych nazywała „bojownikami”¹¹¹.

Drukowanym organem Czerwonej Pomocy na terenie Wołynia i Galicji Wschodniej był również „Biuletyn MOPR Zachodniej Ukrainy”. Na jego szpaltach relacjonowano represje wobec działaczy komunistycznych, zwłaszcza policyjne aresztowania, przebieg procesów sądowych, warunki, w jakich przetrzymywani byli więźniowie polityczni w placówkach penitencjarnych w Polsce itd. W numerze lipcowym z 1928 r. pisano o demonstracji bezrobotnych w Stryju 31 marca 1926 r., zakończonej użyciem przez policję wobec jej uczestników broni palnej, w wyniku czego śmierć poniosło ponad dziesięć osób. Proces sądowy w tej sprawie odbył się w Stryju już w 1927 r., lecz czytelnicy moprowskiego organu nie zostali poinformowani o jego rezultatach¹¹².

W tym samym numerze anonimowy autor opisywał realia codziennego życia więźnia politycznego, członka komunistycznej więziennej komuny w zakładzie karnym w Drohobyczu. Z artykułu wynika, że więźniowie polityczni byli traktowani na równi z pospolitymi przestępcami, zdarzało się, że przez długi czas siedzieli w pojedynczych celach, a z innymi spotykali się jedynie podczas krótkich spacerów. Warunki bytowe, w tym wyżywienie, autor oceniał jako skrajnie niezadowolające. Równocześnie więźniowie polityczni mieli ograniczony dostęp do legalnej ukraińskiej prasy, zwłaszcza ukraińskojęzycznej gazety „Diło”¹¹³. Informacje te dopełniał komentarz „dwuletniej katorżniczki”, która wzywała do „wstępowania w szeregi MOPR”. Uwięziona, odsiadująca wyrok z paragrafów politycznych, oprotestowała fakt umieszczenia w jednej celi z prostytutkami (jedna z nich cierpiała na choroby weneryczne); krytykowała stosunek więziennej administracji do politycznych skazańców, zwłaszcza utrudnianie im dostępu do legalnych, dopuszczonych przez cenzurę wydawnictw; skarżyła się na częste przenoszenie z jednego zakładu karnego do drugiego¹¹⁴.

Podobne zarzuty o naruszanie praw więźniów formułowane pod adresem kierownictwa więzień znajdujemy również w relacjach więźniów zakładów karnych w Stryju i Równem, opublikowanych w lipcowym numerze „Biuletynu MOPR Zachodniej Ukrainy” z 1928 r. Radykalni działacze lewicowi, zaarrestowani 27 kwietnia tego roku w Stryju i przebywający w areszcie w miejscowym kryminale, skarżyli się, że byli bici w trakcie działań śledczych, że administracja nie zgadza się, by przebywali w celach razem z innymi więźniami politycznymi, że zabrania się im dostępu do książek i prasy, a także odmawia prawa do widzeń z członkami rodziny¹¹⁵. Więźniowie polityczni w zakładzie odosobnienia w Równem również skarżyli się na naruszenie ich prawa do spotkań z krewnymi

¹¹⁰ *Ibidem*, op. 9a, spr. 454, ark. 2.

¹¹¹ *Ibidem*, op. 9, spr. 2458, ark. 18.

¹¹² *Ibidem*, op. 9a, spr. 454, ark. 12, 15.

¹¹³ *Ibidem*, ark. 13zw.

¹¹⁴ *Ibidem*, ark. 16zw.

¹¹⁵ *Ibidem*.

oraz dostępu do wydawnictw drukowanych. Uskarżali się także na niezadowalający stan sanitarny cel. Należy dodać, że osoby te wcześniej, zanim trafiły do więzienia w Równem, od końca grudnia 1927 r. przebywały w areszcie w zakładzie penitencjarnym w Sarnach, w którym znaleźli się po zatrzymaniach podczas kampanii wyborczej w 1928 r.¹¹⁶

Lipcowy numer „Biuletynu MOPR Zachodniej Ukrainy” z 1928 r. informował z kolei o głodówce więźniów politycznych w lwowskich „Brygidkach”, która miała miejsce pod koniec czerwca tego roku: „Z powodu nieludzkich faszystowskich zarządzeń administracji w dniu 28 czerwca w lwowskim więzieniu Brygidki wybuchła głodówka. Więźniowie polityczni żądają zniesienia nakazu stawania na baczność przed każdym więziennym [funkcjonariuszem], oddzielenia więźniów politycznych od kryminalnych, ogólnego spaceru, takiego, jak był wcześniej, przyspieszenia śledztwa, umożliwienia kąpieli dwa razy w tygodniu oraz dopuszczenia wszystkich legalnych czasopism i książek, w czym głównie administracja prześladowuje więźniów politycznych”¹¹⁷.

O lwowskich „Brygidkach” pisano także w innych numerach „Biuletynu MOPR Zachodniej Ukrainy” z 1928 r., podejmujących sprawę represji wobec działaczy radykalnej lewicy i przeprowadzonych wśród nich aresztowań podczas kampanii wyborczej do parlamentu. W szczególności w rubryce „Biały terror w Zachodniej Ukrainie” stwierdzono, iż „więzienie było wypełnione po brzegi”: „[...] więźniowie polityczni są przetrzymywani w nie-normalnych warunkach. W wielu więzieniach, jak na przykład we lwowskim czy drohobyckim, są więzieni w celach jednoosobowych. Nie mogą otrzymywać książek zawierających treści społeczne, jak również legalnej prasy robotniczo-rolniczej. Zimą cele były prawie nieopalone, jedzenie – koszmarnie. Pomieszczenia więzienia są stare... dawniej klasztorne... zawilgocone... Komisja Sanitarna jeszcze w 1924 r. zadecydowała, że pomieszczenia we lwowskich Brygidkach nie mogą być wykorzystywane nawet jako miejsca składowania żywności. Pomimo to dzisiaj przebywają w nich dziesiątki więźniów politycznych”¹¹⁸. W omawianej rubryce publikowane były również listy więźniów politycznych z lwowskich „Brygidek”, z więzienia przy ul. Batorego we Lwowie, z zakładów karnych w Sanoku i Przemyśle, które zawierały opisy skandalicznych warunków bytowych w tych miejscach¹¹⁹.

PODSUMOWANIE

Podsumowując, utworzona w pierwszej połowie lat dwudziestych XX w. MOPR, mimo swego nielegalnego statusu oraz represji organów bezpieczeństwa II Rzeczypospolitej, prowadziła aktywną działalność charytatywną na rzecz więźniów politycznych wywodzących się ze środowisk skrajnej lewicy oraz członków ich rodzin. Na Wołyniu i w Galicji Wschodniej MOPR była ogniwem autonomicznym, działała pod nazwą Czerwona Pomoc Zachodniej Ukrainie, formalnie zaś stanowiła część Czerwonej Pomocy w Polsce. Niemniej w opi-

¹¹⁶ *Ibidem*.

¹¹⁷ *Ibidem*, ark. 16.

¹¹⁸ DAŁO, f. 121, op. 3, spr. 147, ark. 10.

¹¹⁹ *Ibidem*, ark. 11–14.

sywanym regionie organizacja ta ideologicznie, finansowo i organizacyjnie była *de facto* zależna od KPZU.

Organizowanie różnego rodzaju akcji, których celem było zebranie funduszy i żywności dla więźniów politycznych, dotacje płynące z centrali, składki członkowskie oraz indywidualne darowizny stanowiły dla uwięzionych za kratami lewicowych radykałów istotne wsparcie materialne. W sytuacji niezadowolenia części miejscowej ludności z polityki polskich władz MOPR zdobywała swoją bazę społeczną – wśród przedstawicieli inteligencji, drobnego mieszczaństwa, zubożałego chłopstwa i warstwy robotniczej. Propagując ruch komunistyczny w Polsce, Czerwona Pomoc Zachodniej Ukrainie destabilizowała sytuację społeczno-polityczną w państwie, w związku z czym jej działalność była stale monitorowana przez struktury bezpieczeństwa II Rzeczypospolitej różnych szczebli. Nie ulega wątpliwości, że policja polityczna nieźle orientowała się w strukturze tej organizacji oraz w jej działalności, zwłaszcza że korzystała z usług szeroko rozbudowanej sieci konfidentów. Czerwona Pomoc Zachodniej Ukrainie, która organizacyjnie, kadrowo i finansowo była zależna od KPZU, formalnie przestała istnieć w tym samym czasie co jej patron polityczny – w 1938 r. *De facto* jednak jej niektóre nieliczne ośrodki, podobnie jak struktury KPZU, mimo represji ze strony władz działały do wybuchu II wojny światowej. Aktywiści MOPR i KPZU, pozbawieni scentralizowanego przywództwa, kontynuowali działalność w zupełnie odmiennych warunkach. Do więzień trafiali nowi więźniowie polityczni i oni także potrzebowali pomocy materialnej¹²⁰. Amerykański historyk Timothy Snyder zauważa: „W terenie, na Wołyniu, oficjalnie nieistniejąca partia walczyła jednak dalej. Pewien informator przekazał nawet polskim władzom, że w rzeczywistości rozwiązanie Komunistycznej Partii Polski dało Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy większą elastyczność”¹²¹. W wyniku napaści ZSRS na suwerenną Polskę we wrześniu 1939 r., po przyłączeniu Wołynia i Galicji Wschodniej do USRS, zapoczątkowany został proces „sowietyzacji”, którego częścią składową stały się masowe represje. Uderzyły one w różne grupy społeczne, w tym również w byłych działaczy MOPR i KPZU. Zagadnienie to wymaga podjęcia odrębnych badań naukowych i ponownego przeanalizowania.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych

Czerwona Pomoc w Polsce

Komenda Wojewódzka Policji Państwowej we Lwowie

¹²⁰ A.J. Cieślíkowa, *Czerwona Pomoc...*, s. 262–263.

¹²¹ T. Snyder, *Tajna wojna. Henryk Józewski i polsko-sowiecka rozgrywka o Ukrainę*, tłum. B. Pietrzyk, Kraków 2008, s. 193.

Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy
Urząd Wojewódzki we Lwowie

Centralnyj derżawnyj archiw hromadśkich objednań Ukrainy (Centralne Archiwum Państwowe Organizacji Społecznych Ukrainy)

Centralnyj derżawnyj istorycznyj archiw Ukrainy u Lwowi (Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie)

Derżawnyj archiw Iwano-Frankiwśkoji obłasti (Archiwum Państwowe Obwodu Iwano-Frankowskiego)

Derżawnyj archiw Lwiwśkoji obłasti (Archiwum Państwowe Obwodu Lwowskiego)

Derżawnyj archiw Ternopilśkoji obłasti (Archiwum Państwowe Obwodu Tarnopolskiego)

Derżawnyj archiw Wołynśkoji obłasti (Archiwum Państwowe Obwodu Wołyńskiego)

Gosudarstwiennyj archiw Briestskoj obłasti (Archiwum Państwowe Obwodu Brzeskiego)

OPRACOWANIA

Cichoracki P., *Polesie nieidylliczne. Zaburzenia porządku publicznego w województwie poleskim w latach trzydziestych XX w.*, Łomianki 2007.

Cieślakowa A.J., *Czerwona Pomoc w Polsce 1924–1938. Przybudówka – przykrywka – przyczółek*, Warszawa 2018.

Krzysztofiński M., *Czerwona Pomoc jako „organ walki z białym terrorem”* [w:] *Komuniści w II Rzeczypospolitej. Ludzie – struktury – działalność*, red. M. Bukała, M. Krzysztofiński, Rzeszów 2015.

Miśko W.W., *Dijalnist’ Miżnarodnoji orhanizaciji dopomohy rewolucjoneram u Zachidnij Ukraini (1922–1938 rr.)*, „Wisnyk Czerkaśkoho uniwersytetu” 2010, nr 192 (cz. 1).

Pawlenko W., *Miżnarodna orhanizacija dopomohy borciam rewoluciji (MODR)* [w:] *Encykłopedija istoriji Ukrainy*, t. 6, red. W.A. Smolij i in., Kyjiw 2009, http://www.history.org.ua/?termin=Mizhnarodna_organizatsiya_dopomogi_bortsyam, dostęp 31 VIII 2019 r.

Razyhrayev O., *Policja Państwowa II Rzeczypospolitej wobec ruchu komunistycznego na Wołyniu w latach 1926–1939* [w:] *Komuniści w II Rzeczypospolitej. Ludzie – struktury – działalność*, red. M. Bukała, M. Krzysztofiński, Rzeszów 2015.

Razyhrayev O., *Policja Państwowa w województwie wołyńskim w okresie międzywojennym*, Warszawa 2019.

Skład osobowy Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 1 maja 1930 r., Warszawa 1930.

Snyder T., *Tajna wojna. Henryk Józewski i polsko-sowiecka rozgrywka o Ukrainę*, tłum. B. Pietrzyk, Kraków 2008.

W obronie więzionych komunistów. Czerwona Pomoc Zachodniej Ukrainie: struktura organizacyjna i działalność na Wołyniu i w Galicji Wschodniej w okresie międzywojennym

Celem niniejszej publikacji jest zbadanie organizacji i głównych kierunków działalności Czerwonej Pomocy Zachodniej Ukrainie w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. na Wołyniu i w Galicji Wschodniej. Metodologia badań opiera się na wykorzystaniu ogólnonaukowych i *stricte* historycznych metod badawczych, w tym m.in. podejścia chronologiczno-problemowego oraz porównawczo-historycznego. Przedmiotowa organizacja formalnie podlegała Czerwonej Pomocy w Polsce (stanowiła oddział MOPR), lecz *de facto* ideologicznie, finansowo i organizacyjnie była zależna od KPZU. Struktura ta, pomimo nielegalnego statusu i represji ze strony organów ścigania, skutecznie prowadziła działalność charytatywną na rzecz więźniów politycznych wywodzących się ze skrajnej lewicy, jak również członków ich rodzin. Promując ruch komunistyczny, Czerwona Pomoc Zachodniej Ukrainie destabilizowała sytuację społeczno-polityczną w kraju. W związku z powyższym była stale monitorowana przez polskie struktury bezpieczeństwa różnych szczebli, które w rezultacie były dobrze zorientowane w organizacji i działalności tej organizacji.

SŁOWA KLUCZOWE

MOPR, KPZU, Polska, Wołyń, Galicja Wschodnia, pomoc, więzień polityczny

In Defence of Imprisoned Communists. Red Aid of Western Ukraine: Structure and Activities in Volyn and Eastern Galicia in the Interwar Period

The aim of this publication is to study the organisation and main currents of the activities of the Red Aid of Western Ukraine in the 1920s and 1930s in Volyn and Eastern Galicia. General empirical and strictly historical research methods were employed, including chronological, problem-oriented, and historical comparative methods.

The organisation studied was formally subordinate to the Red Aid in Poland (which constituted a division of the International Red Aid) but was *de facto* dependent on the Communist Party of Western Ukraine (KZPU) ideologically, financially and organisationally. Despite its illegal status and repressions by law enforcement agencies, the organisation effectively carried on charitable activities to help political prisoners from the extreme left and members of their families. Promoting the communist movement, the Red Aid of Western Ukraine destabilised the socio-political situation in the country. It was therefore monitored by various levels of the Polish security forces, which became well acquainted with the structure of the organisation and how it operated.

KEYWORDS

MOPR, KPZU, Poland, Volyn, Eastern Galicia, aid, political prisoner

OLEH RAZYHRAYEV – dr, docent w Zakładzie Historii Powszechnej i Filozofii Wschodnioeuropejskiego Uniwersytetu Narodowego im. Łesi Ukrainki w Łucku, historyk. Jego zainteresowania naukowe koncentrują się wokół historii Ukrainy i Polski pierwszej połowy XX w., w szczególności policji oraz systemu penitencjarnego na Wołyniu i Galicji Wschodniej w latach 1918–1939, społecznej historii Wołynia okresu Wielkiej Wojny, konfliktu polsko-ukraińskiego w II wojnie światowej. Autor ponad 100 publikacji naukowych, m.in. książek: *Po obydwu boki frontu. Hromadski orhanizaciyi na Volyni v roky Velykoyi vijny: 1914–1918 rr.* (Łuck 2018); *Policja Państwowa w województwie wołyńskim w okresie międzywojennym* (Warszawa 2019).

OLEH RAZYHRAYEV – PhD in history, assistant professor in the Department of World History and Philosophy in the Lesya Ukrainka Eastern European National University in Lutsk. His scientific interests focus on the history of Ukraine and Poland in the first half of the 20th century, in particular, the police and the penitentiary system in Volyn and Eastern Galicia in 1918–1939, the social history of Volyn during the Great War, the Polish-Ukrainian conflict in World War II. He has authored over 100 scientific publications, inter alia: *On both sides of the front line. Civic organizations in Volyn during the Great War: 1914–1918* (Lutsk 2018); *The State Police in the Volyn Voivodship in the interwar period* (Warsaw 2019).